

373.3.091.2(075)

В 92

Міністерство освіти України
Криворізький державний педагогічний університет

**ВИКЛАДАННЯ І ВИХОВАННЯ
В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ШКОЛИ**

Навчальний посібник

Випуск 4

Кривий Ріг: ПП Видавничий дім

1999

Немає необхідності записувати умову оберненої задачі, досить записати лише відповідний рядок – схему із чисел. Числа без рамки входять в умову задачі, для числа в рамці формулюється відповідне питання задачі.

ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ РИСУНКА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА.

(О. Ч. Ч и р в а).

Спрямованість сучасної освіти на викриття, корекцію, педагогічну підтримку індивідуальних пізнавальних рис особистості потребує переорієнтації як цілей, змісту, форм, методів, так і засобів навчально-виховного процесу. Вікові фізіологічні і психічні особливості учнів початкової школи зумовлюють увагу педагогів до вирішення проблеми переусвідомлення ролі і місця візуальних засобів в навчально-виховному процесі.

Дослідження проблеми ефективного використання візуальних засобів навчання має давні, розгалужені коріння. Сучасні дослідження також демонструють різні шляхи її вирішення. Так дослідження Занкова Л.В., Євдокимова В.І., Пінчук Д.Т., Кодлюк Я.П., Дьоміна О.А. та інших продовжують висвітлювати організаційно-педагогічні і дидактичні умови використання наочності для становлення пізнавальних здібностей і якостей особистості. Вони відбивають легкість сприйняття конкретного, реалістичного, наочного матеріалу і необхідність поступового переходу від нього до абстрактних форм. Виявляються певні залежності ефективної наочності з вербальними засобами навчання.

Поряд з зазначеними дослідженнями існують праці, які висловлюють сумнівні щодо необхідності використання наочності в навчанні (W.Wall, D.Sumner). Вони спираються на вербальні прийоми і вважають, що наочність лише спрощує предмети і явища що пізнаються.

Великий інтерес викликають дослідження, що розглядають вплив різних видів графічної діяльності на формування складних пізнавальних утворень особистості. Вони ґрунтуються на принципах графічного моделювання і мають мету формування внутрішніх ідеальних модельних уявлень. Але методика Ломова Б.Ф., Якіманської І.С., Салміної Н.Г., Глотовой Г.А., Богословської Т.В. та інші використовують умовно-логічні побудовання (діаграми, графіки, схеми, креслення), які відбивають суто раціональні методи і прийоми пізнання.

Зазначені підходи до використання графічних засобів у навчально-виховному процесі демонструють односторонність щодо вирішення проблеми становлення такого інтегрального утворення, як пізнавальна активність особистості. Якщо один з напрямків спрямований на зовнішню активізацію навчального процесу і має недостатній вплив на становлення активних пізнавальних якостей особистості, то другий хоча і формує пізнавальні здібності,

самотійність учня, але мало сприяє становленню емоційної сприйнятливості і проблемного бачення.

Комплексний підхід до вирішення проблеми формування пізнавальної активності особистості демонструють методики засновані на поєднанні пізнавальної і художньої діяльності. Вони розроблялись Г.І.Щукіною, Тушевою В.В., Пійрсалу Л.О., Богомоловою Л.О., Ілбовнік С.О., Моторіною В.Г. та іншими дослідниками. Важливим чинником такого підходу виступає загальний принцип сформульований Г.І.Щукіною: “наукове і художнє освоєння світу не зводиться одно до іншого і не впливає одне з іншого, вони доповнюють одне одного. Загальним для них виявляються суттєві властивості той та іншої діяльності, головними з яких виявляються цілеукладнення і перетворюючий характер, а також побудова той та іншої діяльності з взаємозумовленістю її компонентів (мета – мотиви – способи – результат)”. (3; 88).

Комплексне використання різних видів художньої діяльності в навчально-виховному процесі значно підвищує рівень пізнавальної активності учнів. Завдяки такому емпіричному підходу учні опановують різні за складністю методи наукового і художнього пізнання, навчаються ефективно використовувати їх в учбовій діяльності. Але становлення внутрішньої пізнавальної мотивації, усвідомлення способів самооцінки і самоконтролю потребує визначення і формування інтегральної (раціонально-чуттєвої) одиниці пізнавальної активності, засвоєння закономірностей різних видів знаково-символічної діяльності.

Проведено нами дослідження показало, що такою інтегральною одиницею формування пізнавальної активності виступає ідеальний суб’єктивний образ сприйняття, на засадах якого виникають образи уявлення та уяви, формується семіотична функція (узагальнена здатність особистості розподіляти плани сутності і відбиття).

Виявляється формування зазначених образів залежить від певних дидактичних умов використання візуальної інформації і застосування зображальної (графічної) діяльності в навчально-виховному процесі. Особливого значення набуває проблема використання візуальних, насамперед графічних засобів для формування інтегральних пізнавальних особистісних утворень.

Рисунок, як найбільш раціональний вид образотворчого мистецтва поєднує в собі раціональні та емоційні компоненти, а різні його напрямки спроможні відбивати наукові, художні, інтегральні способи пізнання і творчості. Таке розуміння рисунка робить його інтегральним засобом ефективного формування пізнавальної активності і дозволяє створити методики формування і контролю ідеальних образів внутрішнього плану розумових дій.

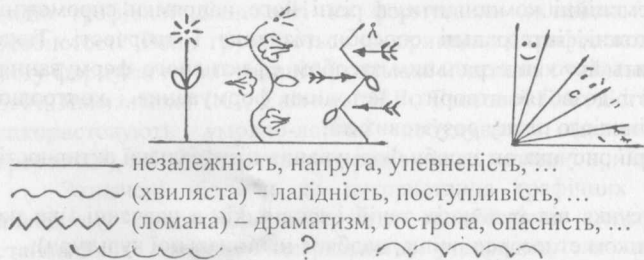
Розглянемо критерії рисунка як засобу формування пізнавальної активності молодшого школяра:

- незалежність рисунка від художніх течій і напрямків в навчанні (що не заперечує відбиття рисунком етносередовища, надбань національної культури);
- організація зображення на засадах формоукладання і емоційного формовідчуття, що забезпечить єдність логічних і чуттєвих компонентів;

- відповідність рисунка законам композиції, групування;
- відповідність рисунка закономірностям зорового сприйняття, його кольорова забарвленість у початковій школі;
- забезпечення необхідного співвідношення рисунка зі словом, іншими засобами відповідно до головної мети навчально-виховного процесу;
- цікавість і адекватність рисунка знанням, що надаються;
- відповідність рисунка розумовим діям, що формуються;
- відповідність рисунка головним цілям, методам, формам навчання;
- відповідність рисунка віковим, індивідуальним особливостям молодшого школяра;
- доступність і короткочасність використання рисунка в навчально-виховному процесі.

Зазначені критерії висвітлюють вимоги до використання рисунка як засобу навчання. Важливого значення набуває потреба створення рисунка на засадах раціонального формоутворення і емоційного формовідчуття. Вона базується на висновку Р.Арнхейма, що "рисунок не їжа для міркувань, а спосіб візуального мислення, який здійснюється через структурні характеристики, що вбудовані в образ" (1; 259). Ці структурні характеристики виступають психічними еквівалентами предметів і явищ дійсності, відбивають умови їх існування у середовищі і особистісне емоційне відношення до них суб'єкту. Прикладом можна вважати сприймання овалу, як кола, що зазнало певного тиску, тобто такі характеристики кола, як самодостатність, самовідокремленість стають більш напруженими і містять вже інший емоційний зміст. Відповідно змінюються і інші, більш суб'єктивні асоціативні відчуття форми овалу (колір, фактура, запах, ...). Такий підхід потребує створення певного візуального коду, тобто визначення на раціональних засадах інтегральних одиниць візуального сприйняття і надає можливість розглядати його як природно універсальну мову, головними функціями якої стають: пізнавальна, комунікаційна, евристична.

Слід визнати, що у повсякденному житті ми інтуїтивно користуємося візуальними символами. Розгляд головних з них доведе, що кожна людина в певній мірі усвідомлює їх. Графічно це виглядає так:

————— незалежність, напруга, упевненість, ...

~~~~~ (хвиляста) – лагідність, поступливість, ...

~~~~~ (ломана) – драматизм, гострота, опасність, ...

~~~~~ ? ~~~~~

Спробуйте самі відповідати на запитання: як пахне, звучить та чи інша лінія, яка вона на дотик?

вживання, співчуття, асоціації, алегорії, типізації, метафори, ... Використання виразно-образного рисунка в навчанні стає базою виховання естетичних почуттів (гармонії, смаку, міри, ...) і активних якостей особистості. Він виступає носієм колективних уявлень, які поєднують універсалії національної і загальної культури. На цій відповідності ґрунтуються пізнавальна, виховна, оцінна, соціалізуюча функції рисунка.

Наступні напрямки рисунка відбивають символічні характеристики. Вони мають протилежну, відповідно розглянутим напрямкам спрямованість і відбивають насамперед процеси самопізнання, самоусвідомлення, рефлексії, на яких ґрунтуються творча діяльність.

Рисунок символічно-конструктивного напрямку також розкриває суттєві характеристики і взаємозалежності предметів і явищ, але крізь призму суб'єктивних уявлень, ідеальних образів уяви. Якість зображальної діяльності цього напрямку (по суті продуктивно-творчої) залежить від повноти чуттєвого досвіду, адекватності зорового сприйняття, пам'яті, розвитку візуального мислення, сформованості загально-пізнавальних здібностей і якостей особистості, тобто від рівня оволодіння реалістичними напрямками рисунка. Це рисунок за уявленням та уявою, що ґрунтується на перетворювальній діяльності. Така форма візуального мислення базується на творчих методах моделювання, реконструкції, прогнозування, ... Прикладами рисунка цього напрямку можуть бути певні зразки декоративно-прикладного мистецтва (мозаїки, орнаменти, ...) та когнитивної комп'ютерної графіки, які поєднують в собі символи невіршених ідей, збуджують допитливість. Раціональні методи перетворювальної діяльності і спрямованість особистості на самопізнання забезпечують дієвість таких функцій рисунка, як евристична, компенсаційна, розважальна, гедоністична.

Рисунок символічно-виразного напрямку відбиває суб'єктивно-ціннісне ставлення особистості до універсалій загальної культури людства, розвитку власної культури, самоусвідомлення. Образи уявлення і уяви відбиваються в символах, які не піддаються раціональним поясненням, схожі з образами снів та марення. Цей напрямок також має власні методи перетворювальної діяльності: "активне асоціювання" (за З.Фрейдом), "символічної аналогії" (за Т.А.Апінян), "вживання", "чорних плям", "монотипії", ... Завдяки зазначеним особливостям реалізуються комунікативна і терапевтична функції рисунка.

Аналіз зазначених напрямків рисунка (рис. 1) виявляє певну логіку становлення пізнавальних здібностей особистості і дозволяє створити методіку формування пізнавальної активності молодшого школяра на базі використання рисунка як засобу пізнання і творчості. Запропонована нами програма базується на перетворювальному, особистісно-діяльнісному підході до навчання. В межах цього підходу учень первісно є носієм суб'єктивного пізнавального досвіду і активності, виявляє притаманні йому способи пізнання. Головною метою програми є визначення індивідуальних особливостей пізнавальної сфери молодшого школяра і педагогічна підтримка її активних якостей. Це можливо за

умов реалізації навчально-виховного процесу на принципах взаємодії, співпраці, співтворчості і ролівої перспективи.

Головні напрямки рисунка

рис. 1

1 – зображально-конструктивний
3 – символічно-конструктивний

2 – виразно-образний
4 – виразно-символічний

Визначені нами залежності між способами пізнання і темпераментальними рисами особистості дозволять діагностувати суб'єктивний пізнавальний стиль школяра, проводити корекцію його становлення за рахунок диференційованого, індивідуального підходів до використання рисунка в навчально-виховному процесі.

Проведене нами дослідження доводить, що флегматики виявляють нахили і здібності до використання в процесі пізнання та творчості рисунка знаково-конструктивного напрямку. Сангвініки частіше використовують рисунок виразно-образного напрямку і реалізують власні здібності у відбивально-емоційній формі художньої діяльності. Меланхоліки демонструють великий потенціал щодо створення власних символічних образів уявлення і уяви, тяжіють до раціонально-перетворювальної діяльності. Холерики виявляють інтерес до виразно-символічного напрямку рисунка і виразно-перетворювальної діяльності. Це дає змогу цілеспрямовано використовувати різні напрямки рисунка для діагностики, корекції, формування особистісних пізнавальних утворень.

Дослідження показало, що структура пізнавальної діяльності поєднує три рівня (за активністю, усвідомленням прийомів пізнання): порівняння, узагальнення, перетворення. Формування пізнавальної активності може проводитися на основу вирішення учнем графічних задач, які моделюють головні рівні та стратегії пізнавального процесу. Так на рівні порівняння молодшому школяру важливо розвинути здатність створювати ідеальні інтегральні образи сприйняття, оволодіти таким видом знаково-символічної діяльності, як заміщення, опанувати способи пізнавальної діяльності, що базуються на прийомах "прямої, особистісної, символічної, фантастичної аналогії" (за Гордоном У.). Рівень узагальнення потребує: вміння створювати інтегральні образи уявлення, володіння способами кодування, декодування, схематизації візуальної інформації, пізнавальної діяльності, яка базується на прийомах комбінування, асоціації.

Рівень перетворення базується на можливостях створювати інтегральні образи уяви, вільно оперувати ними в процесі пізнання. Необхідним виявляється усвідомлення прийомів моделювання як на логічному, так і на почуттєвому (інтуїтивному) рівнях.

Включення в навчально-виховний процес рисунка як засобу пізнання, врахування особливостей його використання дозволить значно підвищити пізнавальну активність молодших школярів.

Література:

1. А р н х е й м Р. Новые очерки по психологии искусства. – М.: Прометей, 1994. – 352 с.
2. Н е м е н с к и й Б. М. Мудрость красоты. – М.: Просвещение, 1987. – 255 с.
3. Щ у к и н а Г. И. Роль деятельности в учебном процессе. – М.: Просвещение, 1986. – 144 с.